

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У 5-11 КЛАСАХ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ (2018-2019 НАВЧАЛЬНИЙ РІК)

Валентина НОВОСЬОЛОВА,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник відділу
навчання української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України,
Олена ГОРОШКІНА,
доктор педагогічних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу
навчання української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України

Р еформування освіти України відбувається в умовах становлення громадянського суспільства з його запитами й викликами. Стрімка зміна соціально-економічних, екологічних умов життя в світі, легкодоступність інформаційного ресурсу спонукають здобувача освіти постійно адаптуватися до нових реалій, учитися рухатися в ногу з часом й бути компетентним мовцем.

Концепція «Нова українська школа», що визначає мету, завдання державної політики у сфері загальної середньої освіти, шляхи й етапи реалізації їх, провідним підходом сучасної освіти визначає компетентнісний. Компетентнісно орієнтований освітній процес передбачає не накопичення знань та інструктовані дії, а виробляє здатність пізнавати життєві реалії, у яких ці знання мають значення, аналізувати, критично мислити, працювати в команді, знаходити потрібну інформацію для вирішення конкретного завдання, формує й розвиває креативні здібності, фінансову грамотність і підприємництво.

Одним із ключових компонентів нової української школи, на думку авторів концепції, є «новий зміст освіти, заснований на *формуванні компетентностей*» [2, с. 7]. У процесі формування компетентностей учителів варто враховувати суть та особливості компетентностей, їх типологію, технологію становлення й розвитку для досягнення очікуваних результатів.

Держстандарт тлумачить *компетентнісний підхід* як «спрямованість навчально-виховного процесу на досягнення результатів, якими є ієрархічно підпорядковані ключова, загальнопредметна і предметна (галузева) компетентності [1]». **Ключові** (загальноосвітні) **компетентності** — здатності, яких набуває кожен учень як суб'єкт освітнього процесу для самовизначення, загального розвитку й самореалізації.

У Законі України «Про освіту» визначено такий перелік *ключових компетентностей*, які необхідно сформувати в закладах загальної середньої освіти: вільне володіння державною мовою; здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та

іноземними мовами; математична компетентність; компетентності в галузі природничих наук, техніки і технологій; інноваційність; екологічна компетентність; інформаційно-комунікаційна компетентність; навчання впродовж життя; громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей; культурна компетентність; підприємливість та фінансова грамотність; інші компетентності, передбачені стандартом освіти.

Відповідно до напрямку профільного навчання (рівень стандарту) визначено завдання вивчення української мови в 10-11 класах, що передбачають формування предметної та ключових компетентностей. Логічно стверджувати, що *ключові* компетентності формуються й розвиваються на всіх уроках, *предметна* — на уроках української мови.

Очікувані результати навчальної діяльності здобувачів освіти виражають **знаннявий, діяльнісний, ціннісний, емоційний та поведінковий** компоненти ключових і предметної компетентностей, що мають бути сформовані в процесі навчання.

Освітня реформа, зокрема концепція «Нова українська школа» передбачає, що здобувачі освіти, які йдуть до першого класу в 2018 році, після закінчення 9-го класу в 2027 навчальному році продовжуватимуть навчання в ліцеях (зкладах старшої або профільної школи), де впродовж трьох років здобуватимуть профільну освіту й готуватимуться до вступу до закладів вищої освіти.

У 2018-2019 навчальному році особливості навчання української мови в закладах загальної середньої освіти з українською мовою навчання пов'язані з новими навчальними програмами для учнів 10—11 класів (рівень стандарту та профільний рівень), що *затверджені наказом Міністерства освіти і науки України № 1407 від 23 жовтня 2017 року* [3].

Навчальну програму для 10-11 класів (рівень стандарту) створено відповідно до положень Державного стандарту базової і повної середньої освіти, ключових положень концепції «Нова українська школа». Змістові компоненти документа представле-

ні чотирма лініями (*мовленнєвою, мовною, соціокультурною, діяльнісною*), що визначають сутність процесу навчання української мови.

У *мовленнєвій лінії* нової програми подано перелік рекомендованих видів роботи, які вчитель може на власний розсуд змінювати, комплексно окреслено формування всіх видів мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння й письма), що забезпечуватиме повноцінний мовленнєвий розвиток старшокласників й даватиме змогу здобувачам освіти практично реалізувати здобуті знання. У програмі не визначено виділення окремих годин для написання переказів і творів різних видів, читання мовчки та вголос тощо, оскільки виконання цих видів робіт передбачено на кожному уроці. Заміна розділу «Зв'язне мовлення» розділом «Практична риторика» умотивована потребою переходу учня на вищий рівень практичного володіння мовою. Програма забезпечує формування мовленнєвої культури, раціональної мовленнєвої поведінки, ціннісного ставлення до мови свого народу; розвиток і вдосконалення мовного чуття й смаку, внутрішньої потреби виявляти свою причетність до України, її культурних і духовних надбань засобами мови, потреби вдосконалювати власну культуру мовлення й спілкування, готовність кожного до розв'язання будь-яких життєвих проблем; розвиток логічного й критичного мислення, творчої уяви.

Навчальний матеріал *мовної змістової лінії* в 10-11 класах згруповано за нормами сучасної української літературної мови. Під час вивчення мовних тем учитель має акцентувати увагу на правилах використання мовних одиниць усіх рівнів в усному й писемному мовленні, зокрема приділяти увагу труднощам слововжитку, складним випадкам правопису, нормам узгодження мовних одиниць, культурі слова тощо.

Соціокультурний компонент програми визначає вектор формування загальної культури здобувачів освіти через ознайомлення їх із культурною спадщиною свого народу й світу, виховання патріотизму й моральності. Реалізації цих завдань сприятиме текстоцентричний підхід до навчання мови, що передбачає добір і системну роботу на кожному уроці з текстами різних типів, стилів і жанрів мовлення.

Текст настільки універсальний засіб, що може бути застосований на різних уроках, сприяти реалізації багатьох методів навчання, усіх поставлених цілей на уроці. Текст на уроці потрібно використовувати з метою:

— читання, створення його інтонаційної карти, переказування, проведення словникової роботи; визначення й осмислення теми, основної думки; з'ясування ознак і композиційних елементів тексту; визначення стильових рис, мети висловлення; співвіднесення мовних засобів із задумом, типом, жанром і стилем мовлення; визначення та обґрунтування типу мовлення; організації групового чи індивідуального лінгвістичного дослідження; організації самостійної роботи; визначення емоційного впливу тексту на читачів, слухачів; виявлення й маркування певного мовного явища;

— узагальнення певного мовного матеріалу (групування, класифікація, структурування й систематизування); формулювання тези, гіпотези, добір аргументів; проведення аналогії з відомими фактами,

прикладми з життя людей, історичними подіями, прислів'ями й афоризмами, творами, цитатами з творів, епіграфами і багато ін.; пояснення написання й вимови; організації супутнього повторення; привернення уваги до тропів задля формування відчуття естетичної насолоди; редагування; добору слів і висловів, що сприяють налагодженню психологічного комфорту, унеможливають конфлікт; видозміни (розширення, скорочення, збагачення певними одиницями — влучними словами і висловами, синонімами, епітетами, фразеологізмами, тропами, — заміна одних одиниць іншими, логічне розташування змістових елементів структури тексту); виявлення проблем;

— виконання логічних операцій (аналіз, синтез, порівняння, зіставлення, висновки); осмислення поведінкових зразків героїв тексту й зіставлення їх з поведінковими нормами нашого суспільства; прогнозування психологічного впливу тексту на співрозмовника; виявлення прийомів гармонійного спілкування; висловлення власного ставлення до змісту тексту; добору коментарів; «переведення» з одного стилю в інший; переведення в інший формат: схему, малюнок, таблицю тощо); створення власного висловлення тощо.

Засобом інтегрування навчального змісту є спільні для всіх шкільних предметів наскрізні змістові лінії «**Екологічна безпека і сталий розвиток**», «**Громадянська відповідальність**», «**Здоров'я і безпека**», «**Підприємливість і фінансова грамотність**», які співвідносяться з окремими ключовими компетентностями, сприяють формуванню ціннісних і світоглядних орієнтацій учнів та визначають поведінку їх у різних життєвих ситуаціях.

Важливе місце в програмі відведено вивченню основ *риторики*, адже риторика — це не лише теорія й практика досконалого мовлення, переконливого, гарного, доцільного, ефективного, це насамперед учення про мовленнєве виховання особистості.

Знання елементів практичної риторики дасть змогу забезпечити формування в здобувачів освіти таких життєво важливих умінь і навичок, як орієнтуватися у ситуаціях спілкування; будувати діалог залежно від цілей спілкування й соціального контексту; надавати висловленню сенсу і змісту засобами лексики, фразеології й граматики; ініціювати, підтримувати, розвивати й завершувати спілкування; налагоджувати гармонійні стосунки з людьми; бути переконливим у своїх висловленнях, бажаним співрозмовником, привабливим і впливовим оратором.

Поданий у програмі розподіл годин є орієнтовним. Згідно з принципом академічної свободи вчитель може на власний розсуд змінювати його з метою педагогічної доцільності.

Однією з особливостей процесу навчання української мови учнів 10-11 класів є зосередження уваги на виявленні інтересів і здібностей старшокласників, визначальних у виборі професії; розвиткові оргдіяльнісних умінь, формуванні здатності працювати в колективі й індивідуально; формуванні вмінь приймати рішення і бути відповідальним за нього; розвиткові вмінь ставити цілі й системно працювати над реалізацією їх; формуванні внутрішнього потреби самонавчання і самовдосконалення.

Найбільш перспективними шляхами вдосконалення процесу навчання української мови в закладах загальної середньої освіти є: створення природної позитивної мотивації; орієнтація на компетентнісні мету й результат навчання мови; розвиток особистості, її пізнавальних і творчих здібностей, кращих людських якостей; скерування процесу засвоєння знань на забезпечення життєвих потреб здобувачів освіти (зокрема комунікативних); урахування об'єктивних закономірностей їх мовленнєвого розвитку; вивчення теорії і формування вмінь та навичок на основі тексту; комплексність завдань на основі тексту з максимальним використанням його навчальних, пізнавальних, розвивальних і виховних функцій; багатоаспектний розгляд одиниць різних рівнів мовної системи; взаємозв'язаний комплексний розвиток умінь і навичок здобувачів освіти у всіх видах мовленнєвої діяльності; доцільне співвідношення мовних і мовленнєвих завдань з урахуванням пріоритетності других; забезпечення умов для активізації пізнавальної, мисленнєвої, мовленнєвої, творчої діяльності учнів; сприяння виробленню вмінь самостійно здобувати й застосовувати знання; стимулювання ініціативності, здатності приймати самостійні рішення й відповідати за них; створення умов для взаємонавчальної мовленнєвої активності, за яких кожен усвідомлює свою інтелектуальну спроможність й успішність завдяки організації навчання співпраці, колективної, парної, групової роботи; забезпечення умов для аналізу своїх дій, для виявлення й застосування способів власної діяльності, співвіднесення їх з ефективністю досягнення результату в цих умовах; надання здобувачам освіти можливості усвідомити й визначити рівень власного поступу в опануванні мови; спонукання до засвоєння системи цінностей через мову.

З огляду на формування особистості компетентного учня у підготовці до уроків доцільними є методи, які стимулюють активну пізнавальну, мисленнєву, мовленнєву, пошукову, творчу діяльність учнів і здатні забезпечити реалізацію навчально-виховних завдань, передбачених програмою. Найефективніші з-поміж них: спостереження, проблемний, пошуковий, дослідницький (діалогічні методи, метод гри, ситуаційний, метод проєктів тощо).

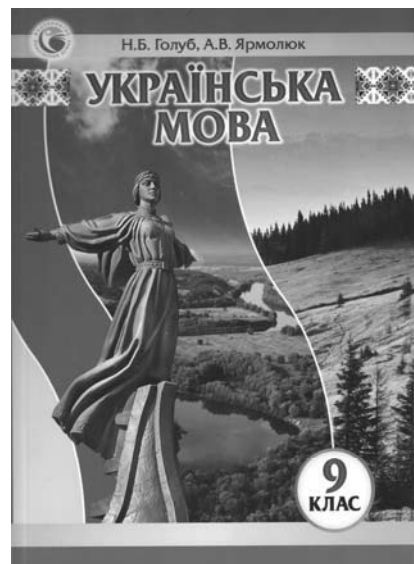
З-поміж методів, яким рекомендовано надавати перевагу, є організація інтерактивного навчання, яка передбачає добір конкретних життєвих ситуацій як моделей системи взаємовідносин, використання рольових ігор, спільне вирішення проблеми на основі аналізу обставин та відповідної ситуації. Набувають актуальності парна, групова й командна форми навчання, доцільність яких визначається залежно від теми, мети й завдань уроку, специфіки виучуваного матеріалу, особливостей учнівського контингенту та інших чинників.

Становлення й розвиток цілісної особистості засобами компетентнісно спрямованого підручника української мови буде максимально ефективним, якщо його створення ґрунтуватиметься на національних і загальнолюдських цінностях. Співробітниками відділу навчання української мови та літератури Інституту педагогіки НАПН України створено лінійку компетентнісно спрямованих підручників української мови:

— для 7 класу (автори Голуб Н.Б., Шелехова Г.Т., Новосьолова В. І, Ярмолюк А.В.) [3];

— для 8 класу (автори Новосьолова В.І., Бондаренко Н.В.) [4];

— для 9 класу (автори Голуб Н.Б, Ярмолюк А.В.) [5].



Переваги й методична цінність підручників української мови,
створених співробітниками відділу української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України



Підручник «Українська мова (рівень стандарту)» для 10 класу закладів загальної середньої освіти (автори Голуб Н. Б., Новосьолова В. І.) є логічним продовженням доробку співробітників відділу. У 2018 році під час Національного конкурсу підручників вибраний загальними закладами середньої освіти, рекомендований МОН України і набув статусу чинного.

Інноваційність підручника полягає у тому, що він:

— *спрямований* на формування передусім громадян-патріотів, яким властиве ціннісне ставлення до себе, до родини, суспільства, України; громадян, які розуміють і приймають родинні, національні й загальнолюдські цінності;

— *здатний* забезпечити досягнення освітніх результатів — ключових і предметної компетентностей, що не обмежуються лише здобуттям знань, а передбачають набуття вмінь, як ці знання застосовувати, формувати на основі цих компонентів ставлень й поведінкових норм;

— *пропонує* системну роботу з мовленнєвими жанрами, передбаченими програмою, що сприяє соціалізації учнів, формуванню впевненості в собі, активності, ініціативності;

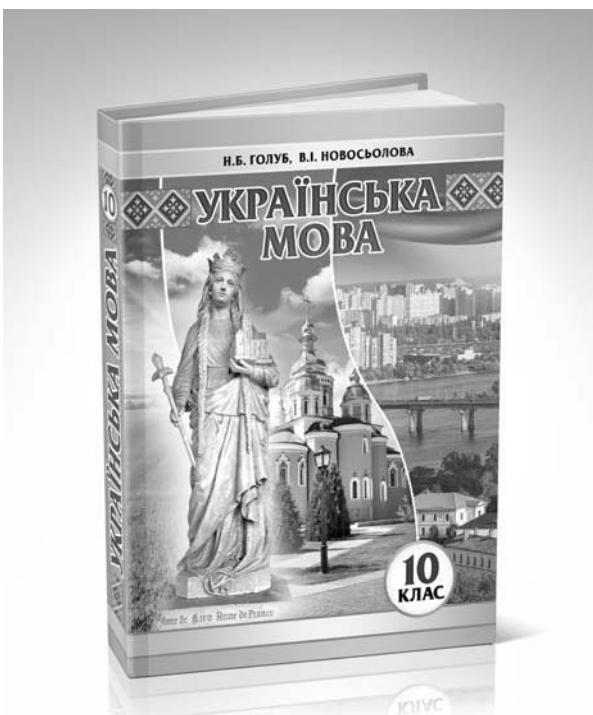
— *навчає* учнів цілеспрямованості, самостійності, відповідальності за результати власної навчальної діяльності;

— *реалізує* право на вибір варіанта домашнього завдання, способу засвоєння й опрацювання навчального матеріалу.

Підручник пропонує оригінальну авторську методику навчання риторики в школі. Кожна тема, передбачена програмою, мотивована, ґрунтовно висвітлена, добре укомплектована практичним матеріалом.

Спеціально для цього підручника підготовлено оригінальні робочі зошити з риторики, що зацікавлять риторикою учнів і значно полегшать роботу вчителя.

Радимо вчителям української мови й літератури відповідально поставитися до вибору підручника у процесі Національного конкурсу підручників й зважати на ті критерії, якого громадянина з його допомогою ви зможете виховати й підготувати до майбутнього життя.



У 2018-2019 навчальному році профільне навчання української мови здійснюватиметься за програмою: Українська мова для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. 10-11 класи. Філологічний напрям, профіль — *українська філологія* (затверджена наказом Міністерства освіти і науки України № 1407 від 23 жовтня 2017 року).

Зміст навчального матеріалу програми структуровано з урахуванням тісно взаємопов'язаних лінгвістичної, мовної, мовленнєвої (комунікативної), соціокультурної, діяльнісної (стратегічної) ліній.

Основним засобом навчання української мови є підручник. Колективом авторів у складі С. Карамана, О. Горошкіної, О. Караман, Л. Попової створено підручник для учнів 9 класу (профільний рівень). Підручник «Українська мова (профільний рівень)» для 10 класу закладів загальної середньої освіти цих авторів є логічним продовженням попереднього. У 2018 році під час Національного конкурсу підручників вибраний загальними закладами середньої освіти, рекомендований МОН України і набув статусу чинного.



Прикметною ознакою підручників цього авторського колективу є їх спрямованість на формування ключових і предметної компетентностей учнів, що реалізується через добір особистісно важливих для учнів завдань, застосування особистісно й соціально важливих комунікативно орієнтованих ситуацій, спрямованих на оволодіння учнями практичним мовленнєвим досвідом.

Навчання української мови ґрунтується на комунікативно-діяльнісній основі. Важливо формувати в старшокласників уміння вільно, комунікативно доречно користуватися мовою в різних життєвих ситуаціях, насамперед у професійному спілкуванні, акумулювати в собі національні мовні традиції, комунікативну етику, поважати й шанувати мову свого народу.

Навчання української мови передбачає розвиток мовленнєвого спілкування у двох його напрямках: мовленнєвої діяльності й мовленнєвої поведінки. Оскільки результатом мовленнєвої діяльності є текст (усний і писемний), а результатом мовленнєвої поведінки — стосунки між людьми, емоції, викликані мовленнєвою поведінкою комунікантів, то важливим складником

уроку української мови є залучення учнів до спілкування, що потребує знання мовної системи, оволодіння мовленням, обов'язкового дотримання соціальних норм мовленнєвого спілкування, правил мовленнєвої поведінки. Необхідним є формування мовленнєвих дій старшокласників. Українці важливо навчити їх публічного виступу, дискусійного типу мовлення, коректної участі в діалогах та ін., тобто володіти мовою як засобом пізнання й спілкування. Саме тому в основу навчання покладено системне вивчення фонетики, лексикології, словотворення, граматики (той необхідний теоретичний мінімум, засвоєння якого забезпечує вироблення мовленнєвих умінь засобами предмета) та розвитку мовлення.

Урахування особливостей українського писемного мовлення та його орфоепічної реалізації становлять основу навчання фонетики, графіки, орфоєпії.

Робота зі словом проходить через увесь курс української мови. Так, поняття й мовні факти шкільного розділу «Лексика й фразеологія» пов'язані зі словом (його лексичним значенням, уживанням тощо). Слово є основою і для вивчення морфології як системи частин мови, складника граматики, мовної системи. Це дозволяє розглянути основні якості одиниць мови, які вивчаються в морфології, а також їх функціонування в мовленні. Слово — одиниця лексичної й граматичної системи. Водночас його доцільно розглядати як систему морфем.

Крім того, слово як органічна частина мови відображає сліди уявлень цілого народу й окремої людини про світ, відбиває його історичне життя. Це дає змогу збагатити учнів засобами мови фоновими, супровідними знаннями, що значною мірою відображають особливості життєвих стереотипів українського народу. Фонові знання є основою для засвоєння соціокультурних відомостей.

Результати оцінювання *говоріння* (діалог, усний переказ, усний твір) і *читання вголос* **упродовж семестру** виставляють у колонку без дати й ураховують **у семестрову оцінку**.

Повторне оцінювання із зазначених видів мовленнєвої діяльності не проводять.

Перевірка мовних знань і умінь здійснюється за допомогою завдань, визначених учителем (тести, диктант тощо) залежно від змісту матеріалу, що вивчається.

Тематичну оцінку виставляють на підставі поточних оцінок з урахуванням контрольних робіт, а за семестр — на основі тематичного оцінювання та результатів оцінювання певного виду діяльності: *говоріння* (діалог, усний переказ, усний твір) або *читання вголос*. (Див. Таблиця 1)

У таблиці зазначено мінімальну кількість фронтальних видів контрольних робіт, учитель на власний розсуд має право збільшувати цю кількість залежно від рівня підготовленості класу, здібностей конкретних здобувачів освіти, умов роботи тощо.

Оцінка за контрольний твір з української мови та переказ є середнім арифметичним за зміст і грамотність, яку виставляють в колонці з датою написання роботи (надпис у колонці «Твір», «Переказ» не робиться).

Під час підготовки вчителів до уроків радимо використовувати періодичні видання, зокрема часописи «Українська мова і література в школі», «Дивослово», «Українська мова і література в школах України», газету «Українська мова та література».

Фронтальні види контрольних робіт (рівень стандарту)

Форми контролю	10		11	
	I	II	I	II
	Перевірка мовної теми	2	2	2
Письмо: переказ	1	1	1	1
твір	1		1	
Правопис: диктант	1	1	1	1

**Фронтальні види контрольних робіт (філологічний напрям:
профіль – українська філологія)**

Форми контролю	10		11	
	I	II	I	II
	Перевірка мовної теми	3	3	3
Письмо: переказ	1	1	1	1
твір	1	1	1	1
Правопис: диктант	1	1	1	1

Таблиця 1

Література

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392).
2. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи / заг. ред. М. Грищенка. — К., 2016. — 40 с. / Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
3. Українська мова. Підручник для 7 класу загальноосвітніх навчальних закладів / Н. Б. Голуб, Г. Т. Шелехова, В. І. Новосьолова, А. В. Ярмолюк. — К. : Педагогічна думка, 2015. — 288 с. : іл.
4. Українська мова : підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів / В. І. Новосьолова, Н. В. Бондаренко. — К. : Педагогічна думка, 2016. — 296 с. : іл.
5. Українська мова. Підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів / Н. Б. Голуб, Г. А. В. Ярмолюк. — К. : Педагогічна думка, 2017. — 308 с. : іл.
6. Українська мова. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. 10—11 класи (рівень стандарту). Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10—11-klasiv>.